

Dangus senojoje baltų pasaulėvokoje

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Nagrinėjama baltų senoji dangaus samprata ir dangaus mitiniai vaizdiniai. Kai kurie iš tų vaizdinių, apie kurių genezę sprendžiama iš lingvistinių duomenų, rašytinių šaltinių, lietuvių ir latvių folkloro, savo kilme yra susiję su indoeuropiečių dvasine kultūra. Dalis jų yra vėlyvesni – bendri baltams ar žinomi tik lietuviams arba tik latviams. Straipsnyje siekiama rekonstruoti senąjį baltų dangaus modelį, jo bendriausius bruožus, jį sudarančius vaizdinius.

RAKTAŽODŽIAI: dangus, Dievas, baltų pasaulėvaizdis, indoeuropiečių kultūra, sakralumas.

Baltų mitologijoje ir tautosakoje dangaus skliautas, gaubiantis Žemę, su šviesuliais – Saule, Mėnuliu, žvaigždėmis ir jų spiečiais – yra vieni ryškiausių archajinių vaizdinių, sudariusių gana vientisą mitinį dangaus pasaulį. Dangiškoji erdvė ir jos kosminiai kūnai teikia esmines sąlygas žmonijos egzistencijai – šviesą, šilumą, drėgmę – lietaus pavidalu ir tokiu būdu nemažai lemia visos žemės augalijos ir gyvūnijos būvį, todėl dangus ir jame matomi šviesuliai nuo seno buvo stebimi mūsų protėvių. Viena vertus, dangus įsivaizduotas kaip amžinas, visą laiką tvyrantis virš mūsų. Kita vertus, jame regėta dinamika, stebėtas nuolatinis kitimas. Transformuodamasis dangus skleidžia vis kitokią šviesą, aktyvinančią, energizuojančią žmogų ir visas žemės būtybes, o jo skendėjimas tamsoje didžiuliai Žemės gyvūnijos duoda ženklą poilsiui, pasyvumui.

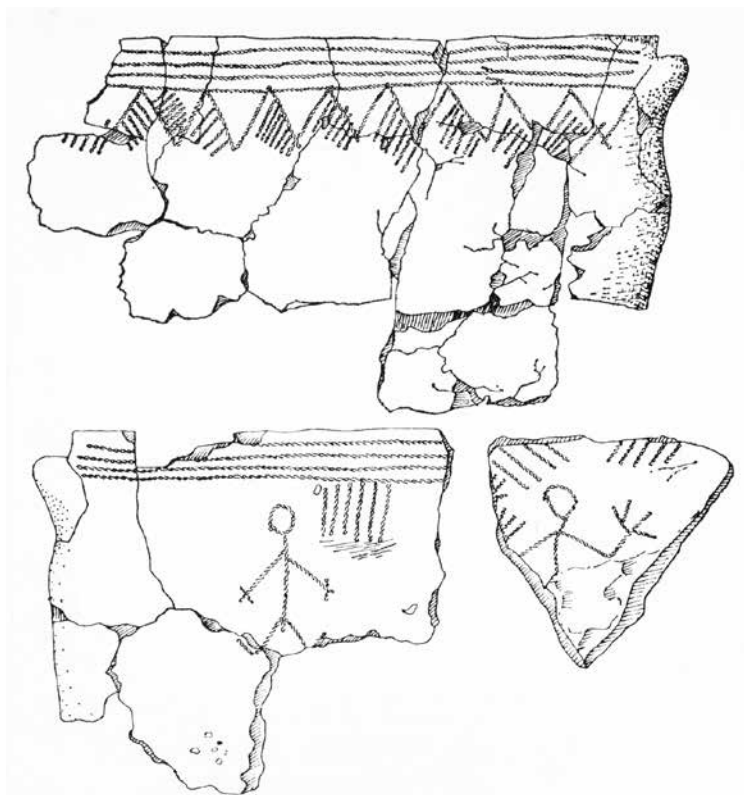
Iš viršaus sklindanti šviesa, darydama poveikį gyvosios žemės būtybėms, įvairiose religijose tapo ne tik fizinės, bet ir dvasinės šviesos simboliu. Danguje, jo begalybėje, nujausta esant transcendencijos gelmės. Aukštybių erdvėje regimi, joje pasireiškiantys vyksmai – griaustinis, žaibas, audra, viesulas, vaivorykštė, Mėnulis ir jo fazių kaita, saulė ir jos „kelionės“ dangaus skliautu, žvaigždės ir jų spiečiai neretai suvokti kaip dievybių ar žemesnio rango mitinių personažų, susijusių su dangumi, veiklos ženklai. Tie visatos ženklai, jos iracionalūs fenomenai žadino žmogaus religinius potyrius – mistinės galios, tai yra šventybės dvelkimo, išvalgas.

Dangaus mitologija buvo aktuali indoeuropiečiams, nes tai sudarė jų pasaulio vaizdo reikšmingą komponentą. Patriarchalinėms gentims, besivertusioms gyvulininkyste, mėginusioms perprasti ir žemdirbystės metodus, dangus buvo ne tik tai, kas laiduoja kasdienę būti, bet ir dieviškumo, sakralumo plotmė. Baltų dangaus mitologija, gavusi nemaža dvasinio palikimo iš indoeuropiečių protautės, išsaugojo kai kuriuos indoeuropiečių archaizmus ir galėtų būti svarbus šaltinis ne tik baltų mitologijai, bet ir indoeuropiečių dvasinei kultūrai atkurti. Čia bus gvildenami kai kurie tos tolimos senovės baltų mitiniai vaizdiniai, kurie galbūt praplės indoeuropiečių kultūros sampratą. Baltų mitinio dangaus vaizdinio ir jo archajinės sampratos rekonstrukcija, nužymint bent bendriausius šios reikšmingos universalijos bruožus, yra pagrindinis šio straipsnio tikslas. Remiamasi lingvistiniais duomenimis, išsaugojusiais senojo pasaulėvaizdžio reliktus, rašytiniais baltų religijos ir mitologijos šaltiniais, taip pat lietuvių ir latvių gyvybinga bei turtinga folklorine tradicija.

ŽODŽIO *DANGUS* ETIMOLOGIJA IR REALIJOS SAMPRATA

Pats lietuvių kalbos žodis *dangus* kildinamas nuo *dengti* (Fraenkel 1962: 82). Taip pat ši realija vadinta ir prūsų – *dangus* (acc. *dangon, dengon, -an*) (ten pat: 88). Tuo tarpu latviai dangų vadino *debess*. Pastarasis žodis lietuvių kalboje žymi tik regimą dangaus reiškinių, kurių mes vadiname *debesimi*. Ernstas Fraenkelis *debesis* ir *debess* sieja su senovės indų *nábhas* ‘rūkas, oro erdvė, dangus’, Avestos *nabah-* ‘dangus’, rusų *небо*, bet neaiškina, kaip žodžio šaknies *n-* buvo pakeista *d-* (ten pat: 85). Tad tik prūsai ir lietuviai dangų vadino ta pačia leksema, kuri leidžia teigti, kad dangus įsivaizduotas kaip koks kosminis dangalas, dangtis tolimose aukštybėse, dengiantis žmones ir jų gyvenamąjį pasaulį ant žemės.

Folklore dangus sietas su konkrečiu buitiniu rakandu – katilu ar rėčiu. Šitaip koduotas dangus mįslėse: *Juodam katile žirniai verda. – Danguj žvaigždės* LTR 5417(134), plg. 4375(58/1/); *Juodas katilas, pilnas varškės prikratytas. – Dangus ir žvaigždės* LTR 4375(58/1/); *Pilnas rėtis trupinių. – Dangus ir žvaigždės* LMD I 9(33); *Pilnas rėtis baltų žirnių. – Žvaigždės* LTR 1058(28); plg. latvių: *Pilns siets zirņu. – Debess un zvaigznes* ‘Pilnas rėtis žirnių. – Dangus ir žvaigždės’ (PNBA 552); *Pilns sieks zirņu, Zelta ābols vidū. – Debess, zvaigznes un mēness* ‘Pilnas siekas žirnių, Aukso obuolys vidury. – Dangus, žvaigždės ir mėnuo’ (PNBA 553); *Zirņu blodīņa, Maizes rīciņa. – Debess, zvaigznes un mēness* ‘Žirnių dubuo, Duonos riekelė. – Dangus, žvaigždės ir mėnuo’ (PNBA 554). Panašiai apibūdina dangų slavai: kaip išgaubtą dangtį, gaubtą, plokščią stogą, lubas, esančius viršuje ir dengiančius Žemę (CД III: 377). Apie dangų kaip stogą kalbama ir lietuvių: *Pilnas stogas langelių, visi pro juos žiūri ir nieko nemato. – Žvaigždės ir dangus* LTR

Nidos puodai su žmonių figūrėlėmis. (R. Rimantienė. *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1984, pav. 148.)

3464(121), žr. ir 2996(86), 3492(40), 4695(74). Vadinasi, kadaise vakarų ir dalies rytų baltų buvo manoma, kad Kosmosas yra uždaras: abipus vertikaliai uždengtas dviejų plokštumų – Žemės ir Dangaus.

Pasaulio su dangaus ir žemės sferomis modelis, gyvavęs Rytų Pabaltijyje, aptinkamas archeologiniuose radiniuose, ir būtent tai vaizduojama ant keramikos dirbinių. Pasak Rimutės Rimantienės, „iš neolito pabaigos kaip tik turime duomenų, kad puodo kaklo puošimas reiškė dangų, o žemiau esantys motyvai – žemės gyvenimą“ (Rimantienė 1984: 264). Esama tai iliustruojančių konkrečių ornamentuotos keramikos iš Nidos iškasenų. Ant vieno puodo šukių dangų vaizduoja keturios indo viršuje įspaustos horizontalios linijos (žr. iliustraciją viršuje). Nuo tų linijų, t. y. „dangaus“, eina šeši vertikalūs brūkšniai, matyt, reiškiantys lietu. Žemiau – žmogaus ištiestomis rankomis figūra, kurią R. Rimantienė interpretuoja šitaip: „Nidos puodo siužetinė kompozicija turėtų reikšti, kad žemdirbys prašo lietaus savo laukams“ (ten pat). Dangaus ir puodo sąsajų sakytiniame folklore ir archeologiniame radinyje sutapimas gal ir atsitiktinis, tačiau jis vertas dėmesio.

Dangų gali simbolizuoti ir kai kurios kitos, nei buvo minėta, buitinės realijos ar ant jų vaizduojami ženklai. Logiškai pagrįstas būtų (ypač jei išties turime reikalą su gyvulių augintojų kultūra) dangaus, dieninio, o dažniau – naktinio, kaip audeklo, patiesalo, staltiesės, skraistės, po kuria ar ant kurios yra dangaus šviesuliai, vaizdinys. Jei tasai audeklas–dangus praplyšta, pasirodo Saulė: *Aukso drobė praplyšo – visas sviestas sukilo*. – *Patekėjo saulė* LTR 4925(144). Drobulė su lėkštėmis ir ant jos pabertais žirniais taip pat yra dangus: *Mėlyna drobulė padengta, dvi torielkos padėtos ir žirniai paberti*. – *Dangus, saulė, mėnuo, žvaigždės* LTR 1834(747); *Marška tiesta, žirniais sėta, viduryj tarielka*. – *Dangus, žvaigždės ir mėnuo* LTR 618(79–19). Naktinis dangus – tai skraistė, išsiuvinėta aukso sagomis – žvaigždėmis: *Juoda skraistė aukso sagomis išsiuvinėta*. – *Dangus ir žvaigždės naktį* LTR 1512(25–48); plg. latvių: *Zils dekis, ogļu pilns*. – *Zvaigznes pie debess* ‘Mėlynas užtiesalas, pilnas žarijų. – Žvaigždės danguje’ (PNBA 546); *Zila balta villainīte pilna zelta rogu*. – *Zvaigznes pie debess* ‘Mėlyna balta skara, pilna auksinių varpų. – Žvaigždės danguje’ (PNBA 547). Dangaus kaip patiesalo ar skraistės daiktinis modelis žinomas ir kitose kultūrose, tad laikytinas tarptautiniu, plačiai pasklidusiu motyvu. Dangiškąja skraiste disponuoja babiloniečių Mardukas, taip pat graikų gamtos deivė, laukinių žvėrių globėja Artemidė (Брагинская 1982: 208).

DANGUS KAIP DIEVAS

Mūsų protėviai nujautė danguje glūdint ne tik stichinę, nesuvaldomą jėgą, bet ir pasaulį valdančią, persmelkiančią galią, reglamentuojančią kosminę tvarką. Indoeuropiečių mitologijoje dangus tapatintas su aukščiausiu panteono Dievu, su Dievu tėvu (senovės indų *Dyāus pitā* ‘Dievas tėvas’, ‘Dangus-tėvas’), savo svarba prilygstančiu tėvo vaidmeniui indoeuropiečių patriarchalinėje visuomenėje.

Glaudų dangaus ir dievo ryšį patvirtina indoeuropiečių **t^hieu(s)* ‘dievas’ etimologija. Šis žodis siejamas su šaknimis **t^hej* – reiškusia ‘šviesti, spindėti’ (ten pat: 791). Nuo šios šaknies kildinami ir lietuvių *dievas*, latvių *dievs*, prūsų *deywis*. Tad lek-sikoje susekamas neabejotinas baltų dievo savokos ryšys su dangumi. Baltų dievą įvardijančiam žodžiui yra giminiškas suomių *taivas*, estų *taevas*, reiškiantis kaip tik ‘dangus’. Tai skolinys iš baltų kalbų, užfiksavęs ir išlaikęs šio žodžio šaknies bene pamatinę ir pirminę reikšmę¹.

1 *Taivas, taevas* pateko pas šiaurinius baltų kaimynus, matyt, tada, kai finougrų kai kurios gentys, migravusios (apie 1200 m. pr. Kr.) nuo Uralo ir Pavolgio, jau buvo atsikėlusios prie Baltijos jūros krantų. Gali kilti klausimas, ar patiems finougrams buvo būdingas dangaus kaip dievo įsivaizdavimas, ar tai pas juos atėjo iš baltų. Atsakyti į šį klausimą galėtų padėti finougrų kai kurių teonimų etimologinė analizė. Vienas tokių – Ilmarinenas (*Ilmarinen*). Šis teonimas siejamas su žodžiu *ilma*, reiškiančiu ‘vėjas, audra, oras, giedra’. *Ilma* taip pat gali reikšti ‘dangus’. Iš šio teonimo akivaizdus

Taigi, kalbant apibendrintai, Dangus senųjų vaizdinių plotmėje esąs Dievas, sykiu ir tėvas, t. y. Dievas tėvas, o po juo plytinti Žemė – kosminė motina, t. y. Žemė motina. Mįslėse įprasta koduoti Dangų tėvo ar paties, o Žemę – močios, pačios sąvokomis: *Močia didelė, tėvas dar didesnis, sūnus sukčius, duktė žabalė. – Žemė, dangus, vėjas, naktis* LTR 430(297–20); *Pati plati, pats dar platesnis, sūnus sukčius, duktė akla. – Žemė, dangus, vėjas, naktis* LTR 712(318); *Tėvs aukšts, moč plati, sūns graits, duktė žabalu. – Dungs, žeme, vejs, nakts* LTR 3020(3); plg. su latvių analogiškais mįslėmis: *Plata māte, augsts tēvs. – Debess un zeme* ‘Plati motė, aukštas tėvas. – Dangus ir žemė’ (PNBA 535); *Augsts tēvs, plata māte, traks dēls, akla meita. – Debesis, pasaule, vējš, nakts* ‘Aukštas tėvas, plati motė, patrakęs sūnus, akla dukra. – Dangus, žemė, orai, naktis’ (Šmitas 2004: 24–25). Panašios idėjos reiškiamos ir kitose archajiškose kultūrose. „Rigvedoje“ Dangus ir Žemė vadinami tėvu ir motina (Ригведа I: 185, 11). Graikams kosminiu pratėvu taip pat buvo Dangus, įvardijamas Uranu, o pramote – suasmeninta Žemė, t. y. Gaja (Hesiodas 2002: 45–46, 126–136). Daugumoje senųjų mitologinių tradicijų Dangus yra aktyvus, vyriškas pradas, priešingai nei Žemė – romi ir moteriška.

Baltų mitologijoje su dangumi siejamas *Perkūnas* (latvių *Pērkons*, prūsų *Perkunis*) ir kai kurie kiti dievai, tačiau Griausmo ir audros dievas bene raiškiausiai atstovauja dangui. Jis ne tik turėjęs ryšį su dangumi, bet galėjęs reikšti ir patį dangų. Be to, jis įkūnija savyje dangaus kaip Dievo tėvo idėją. Žinomi tokie Griaustinio dievą kaip tėvą apibūdinantys vardai: lietuvių *Tėtis* (‘tėvas’, KlvK: 111), *Vešas tėvulis* (‘Senas tėvelis’, BsFM: 178), latvių *vecais tēvs*, *Vectēvs* (LTdz 7845; ŠmLTT 23129). Jonas Balys yra iškėlęs mintį, jog „iš pradžių Dangaus Dievas (= Vyriausias Dievas) ir Griausmo Dievas buvo viena ir ta pati personifikuota būtybė“. Vėliau įvykęs skilimas, ir atsiradęs ypatingas audros dievas, kuris buvo subordinuotas Dangaus Dievui (Balys 1948: 14). Nors šiam požiūriui įrodyti trūksta duomenų, vis dėlto tokia galimybė neatmestina.

AKMENUOTAS DANGUS

Dangų įsivaizdavus kietu paviršiumi, ir dar akmenuotą, atspindi lietuvių tikėjimai apie vieną atmosferinių reiškinių – griaudėjimo etiologiją. Tasai dangaus akmenimis manipuluojantis veikėjas yra dievas Perkūnas. Mat perkūnijos metu jis darda vežimu ar brika akmenuotais dangaus tyrais. Riedant važiuoklės ratams, ten esantys akmenys daužosi, gruma arba akmenys ima riedėti, griūti, byrėti iš jais pakrauto

.....
ryšio su dangumi išėitų, kad finougrai, kaip ir baltai, turėjo dangaus kaip dievo sampratą ir glaudžiai siejo šias sąvokas. Matyt, dėl to visiškai natūraliai baltų kilmės žodžiu, įvardijančiu dievą, finougrų buvo pavadintas dangus (*taivas, taevas*).

vežimo: *Griaustinis kyła Perkūnui važiuojant su brika per akmenis* LTR 832(120); *Perkūnas yra senis su dideliais ratais, važiuojąs labai akmenuotu keliu* LTR 739(2); *Kai griaudžia, tai ten viršuj akmenis iš vežimo verčia* LTR 1001(488); *Šyvis danguje važiuoja su akmenimis, tai užtai griausti* LTR 1001(485). Palyginkime su panašiais latvių tikėjimais: *Kad pērkons rūcot, tad Dievs braucot pa debesīm ar akmeņu vezumu: kad vezums gāžoties, tad pērkons spērot* 'Kai perkūnas dunda, tai Dievas važiuoja per dangų su akmenų vežimu: kai vežimas išvirsta, trenkia perkūnas' (ŠmLTT 23127); *Kad pērkons rūc, tad vectēvs bērnsu bařot. Stāsta arī, kad pērkons rūc, tad Dievs braucot pa debesīm ar akmeņu vezumu: tiklīdz vezums gāžoties, pērkons spērot* 'Kai perkūnas griaudžia, tai senasis tėvas vaikus bara. Dar pasakoja, kai perkūnas griaudžia, tai Dievas važiuoja per dangų su akmenų vežimu: kai tik vežimas išvirsta, trenkia perkūnas' (ŠmLTT 23126); *Arī vācieši ticējuši, ka Dievs spēlējot debesīs ķeģeļus, no kā ceļoties virs zemes pērkons* 'Ir vokiečiai tikėjo, kad Dievas žaidžia danguje kėgliais, dėl to kyła virš žemės perkūnija' (ŠmLTT 23134). Kai kada sakoma, kad perkūnija – tai trintis tarp dviejų akmenų, brazdėjimas danguje esančių girnų, kuriomis mala *Perkūnas* ar tiesiog *Dievas*: *Kai griaudžia, tai danguj girnomis mala miltus* LTR 1001(493); *Perkūnas mala su girnomis, kada griaudžia* LTR 763(9); *Kai griaudžia, tai sako, kad Dievas pupas ir žirnius mala* LTR 828(24). Akmeninis dangus yra būdingas ir labai archajiškas vaizdinys; jis buvo žinomas senovės indams, paliko pėdsakų ir Avestos kalboje (Biezais 1960; Брагинская 1982: 207; Гамкрелидзе, Иванов 1984: 667). Įdomu, kad senovės indų kalbos žodis *asman-* reiškė ne tik 'uolą', bet ir 'dangų', o Avestos *asman-* reiškė 'akmenį' ir 'dangų' (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 667).

DANGAUS „GANYKLOS“

Indoeuropiečių mitinio pasaulėvaizdžio atspindžiu laikytina ir tai, kad neapėriamo dangaus vaizdinio fone neretai įkūnijamos zoomorfinės realijos. Dangus, kalbant metaforiškai, – tai laukas, ganyklos su avimis, t. y. žvaigždėmis, ir piemeniu – Mėnuliu, o debesys atstoja palši jaučiai arba juoda karvė: *Laukas nematuotas, avys neskaitytos, piemuo raguotas. – Dangus, žvaigždės ir mėnuo* LTR 190(738); *Žydrioj pievoj avinėliai ganosi, bet žolės neėda. – Dangus ir debesys* LTR 4180(365); *Pievos nematuotos, avys neskaičiuotos, piemuo raguotas. – Dangus, žvaigždės, mėnuo* LTR 1946(50); *Šiemi jautei padangėmis vaikščioj. – Debesys* LTR 1058(32/25/); *Palši jaučiai dangų laižo. – Debesys* LMD I 233(44); *Marga karvė dangų laižo. – Debesys* LTR 451(342/8/).

Gyvūno pavidalą gali turėti ir Mėnulis. Šis šviesulys – tai jautis, arklys, kumeliukas, veršiukas: *Laukas jautis pro vartus žiūri. – Mėnuo* LTR 37(1605); *Laukas arklys pro vartus žiūri. – Mėnulis* LTR 869(1256/3/); *Sartas kumeliukas pra vartus žiūri. – Mėnulis* LTR 597(123); *Linienoj teliukas. – Mėnuo* LTR 1824(453).

Saulė paprastai yra moteriškos lyties gyvulys: *Avis ledą praperdė*. – *Saulė* LMD I 216(81); *Balta avytė praperdė ladų*. – *Saulė* LTR 1186(665). Pavieniuose variančiuose ji atlieka ir piemens danguje vaidmenį: *Mėlynoj pievelėj piemenėlis baltas avis gano*. – *Saulė ir debesys* LTR 3492(37); plg. latvių: *Pilns aploks baltu kazu, Viens pats āzis vidiņā*. – *Debess, zvaigznes un mēness* ‘Pilnas diendaržis baltų ožkų, Vienas ožys viduryje’. – *Dangus, žvaigždės ir mėnuo* (PNBA 559); *Liela liela plava, pilna baltu aitu*. – *Zvaigznes pie debess* ‘Didelė didelė pieva, pilna baltų avių’. – *Žvaigždės danguje* (PNBA 561); *Pilna lanciņa mazu gotiņu, divi vien vērši: viens pa dienu, otrs pa nakti*. – *Debess, zvaigznes, saule, mēness* ‘Pilna lankelė mažų karvučių, tik du veršiai: vienas dieną, antras naktį’. – *Dangus, žvaigždės, saulė, mėnuo* (PNBA 567); *Sarkana gotiņa Puru brien*. – *Saule* ‘Raudona karvutė Raistu brenda’. – *Saulė* (PNBA 1690).

Perkūnas taip pat galėjo turėti zoomorfinį pavidalą – jaučio, karvės, žirgo: *Už trijų kalnų jautis baubia*. – *Perkūnija* LTR 5337(517); *Juoda karvė subliovė, daug trobesių sugriovė*. – *Perkūnija* LTR 4554(517); *Juoda karvė už beržyno talaluoja, šokinėja*. – *Debesis, griaustinis* LTR 4629(80–25); *Toli žirgai žvoeng, arti kamanos skamb*. – *Perkūnas* LTR 4849(412); plg. latvių: *Atiet vēršis maurodams Pār simtu ezeru, Pār tūkstoš kalnu*. – *Pērkons* ‘Eina veršis maurodamas Per šimtą ežerų, Per tūkstantį kalnų’. – *Perkūnas* (PNBA 1419); *Vāczemē bullis māva, Kurzemē atskanēja*. – *Pēr-kons* ‘Vokiečių žemėje bulius baubė, Kuržemėje ataidėjo’. – *Perkūnas* (PNBA 1420); *Kumeļš skrien, zeme dimd*. – *Pērkons* ‘Žirgas bėga, žemė dunda’. – *Perkūnas* (PNBA 1424). Šias Perkūno hipostazes pravartu palyginti su senovės indų Indros kaip jaučio vaizdiniu (Ригведа I 10, 33). Tad debesys, Saulė, Mėnulis, Perkūnas, turintys savo zoomorfinius pakaitalus, – jau ištisa dangaus erdvių „banda“. Gyvūniniai vaizdiniai plačiame dangaus – kaip ganyklos, kaip lauko, pievos horizonte gyvulių augintojams, ypač klajojantiems (tokios kadaise galėjo būti pirmąsietės indoeuropiečių gentys), buvo įprastos ir aktualios realijos. Pakėlę galvas į viršų ir žvelgdami į dangaus aukštybes jie ir jose matė savo gyvenimo ir būdingos jo aplinkos atspindį. Sprendžiant iš kitų indoeuropiečių kilmės tautų tradicijų, dangaus kaip ganyklos su besiganančiais jame gyvuliais vaizdinys yra labai archajiškas. Jis buvo gerai žinomas dar senovės indams, taip pat daugeliui slavų (Толстой 2003: 253–266). Rusų, ukrainiečių, serbų tautosakoje, leksinėje ir dialektinėje medžiagoje kaip tik plėtojama mintis, jog debesys, visų pirma – audrės, tai jaučiai arba karvės. Sakysim, Jaroslavlio rusų apie mažus debesis sakoma: *По небу бычки заходили; Ни одного бычка нет на небе; Смотря по бычкам завтра погода будет хорошая; Вчера ся набежал бычок, все сено обмачил* (ten pat: 257). Nikita Tolstojus yra konstatavęs, kad ši mitinė samprata būdinga indoeuropiečių kilmės tautoms ir kad tiriant šio tipo mitologemas būtina atsigręžti į kitas giminingas tradicijas (ten pat: 253–266; žr. ir Толстая 2012: 333–335).

DANGAUS LYGMENYS

Lietuvių kalboje ir mitologijos šaltiniuose išliko keletą lygmenų turintis dangaus vaizdinys. Tie lygmenys yra hierarchiškai išdėstyti ir aukščiausias jų žymi superlatyvinę palaimos, dangiškos ir apskritai su metafizika susijusios būsenos ar nelygstamos garbės viršūnė.

XVIII a. pirmojoje pusėje Jokūbas Brodovskis yra užrašęs posakius *treczas Danguis ir i trecza Dangu paimtas* (BRMŠ IV: 23). Nors jų reikšmė leksikografo nekommentuojama, bet iš konteksto galima spręsti apie senuosiuose baltų tikėjimuose gyvavusią „trečiojo Dangaus“ sampratą. Juolab kad tai patvirtinama „Rigvedos“. Joje kalbama apie „tris dangus“: du iš jų yra Savitaro prieglobstis, trečiasis – Jamos karalystė (žr. Ригведа I 35, 6). Kaip aiškinama interpretuotojų, pirmieji du soliarinio dievo Savitaro dangūs – dieninis ir naktinis – yra judantys, o trečiasis, mirusiųjų valdovo Jamos dangus – tamsi nepaslanki erdvė (žr. Елизаренкова 1989: 564). Taigi dangus gali apimti ne tik šviesulių, bet ir tamsos bei mirusiųjų pasaulį.

Lietuvių tradicijoje dangus dalijamas ir į septynias arba devynias plotmes. Kalboje žinomas posakis *septintame danguje atsidurti* ‘justi didelį džiaugsmą’: *Nesvarbu, kad diena buvo ūkanota ir niūri, vis tiek jautėmės lyg septintame danguje* sp; *Kai pirmąsyk išgirdau chorą, tariausi atsidūręs septintame danguje* rš. Kitu atveju sakoma: *kaip (lyg) devintame (septintame) danguje* ‘labai gerai’, pavyzdžiui: *Jaučiasi kaip devintam danguj* Vlkv. Susitrenkus, išsigandus, sumišus sakoma, kad *devyni dangūs galvoje pasidarė (susidarė)*: *Kai kritau iš medžio, tai tuoj devyni dangūs galvoj pasdarė* Ds; *Jo galvon tai susdarė devyni dangai – jau mis[li]no, kad kažne kas pasdarė* Lp. Dažnas frazeologizmas *į dangų kelti* ‘aukštinti, girti’: *Vakar dangun kėlė, šiandien purvais drabsto* LTR(Jnš) (visi pavyzdžiai iš LKŽe: dangus).

TARPININKAI TARP ŽEMĖS IR DANGAUS

Susisiekti su dangumi leidžia į viršų kylantys objektai – kalnas, medis (ar kitas besistiebiantis augalas), ugnis. Gyvūninėje sferoje ryškiausi tarpininkai tarp Žemės ir Dangaus – paukščiai, neretai įkūnijantys ir sielas, skrajojančias padangių erdvėje, taip pat kai kurie vabzdžiai, ypač – bitės; jos laikomos šventomis ir nuo seno siejamos su vėlių reinkarnacija, todėl vadinamos dar ir „dūšėlėmis“, kurios tarsi „audžia“, skraido nuo Žemės, regis, lig Dangaus (žr. LTR 3432(6); BsV: 117, nr. 12).

Kiekviena kalva ar pakiluma virš žemės paviršiaus yra dangaus reprezentantai (žr. Брагинская 1985: 207). Kalnas mitiniu–poetiniu požiūriu iš viso pasižymi pasaulio lygmenų, t. y. dangaus, antžeminės sferos ir požemio, mediatoriaus funkcija. Jis yra simbolinis kelias į dangaus aukštybes ir jungtis su jomis. Kalno viršūnė, regis, liečia dangų arba bent jau yra arti jo. Kalnas buvo viena iš priemonių su-

sisiekti su dangaus dievais. Prūsijos kunigaikštystėje gyvenęs ir čia dirbęs Evangelikų liuteronų bažnyčios superintendentu lenkų veikėjas, spaustuvinininkas Jonas Maleckis-Sandekis 1551 metais laiške Jurgiui Sabinui *De sacrificiis et idolatria veterum Borussorum, Livonum, aliarumque vicinarum gentium* („Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus“) rašo, kad „Žemaitijoje prie Nevėžio upės yra kalnas, kurio viršūnėje kitados žynys saugojo amžinąją ugnį paties Perkūno (*Pargni*) garbei“ (BRMŠ II: 210). Matyt, Perkūno garbintojams atrodė, kad ant kalno degančios amžinios šventos ugnies liežuviai ir kylantys dūmai iš tiesų siekia patį dangų su jame besiformuojančiais, kaip tikėta, antgamtinę audros galią žyminčiais atmosferos reiškiniais. Esama tokių kalnų, ant kurių, kaip sakoma tikėjimuose, nusileidžia dangaus šviesuliai. Apie kalną, pavadintą Saulės Krėslu (Radžiūnų k., Taujėnų sen., Ukmergės r.), kalbama, kad „[t]en visą dieną saulė „sėdi“ kaip ant krėslo“. Kadangi kalvoje ariant buvo rasta degėsių, anglių ir akmenų, vietos gyventojai pagrįstai, matyt, prisimindavo, jog Saulės Krėslas buvo „senovės lietuvių aukuras“. Iš šio „aukuro“ ir jo lokalizacijos mitologiniu aspektu reikšmingoje erdvėje galima spręsti apie kadaise egzistavusį soliarinį kultą ir kad viena jo praktikavimo vietų buvo kalnas (Vaitkevičius 2006: 173).

Baltų tradicijoje kalnas galėjo būti ir riba tarp mitinio pasaulio lygmenų – žemiškojo ir dangiškojo. Latvių dainose kaip tik „už kalno“ yra plotmė, kurios veikėjai vaizduojami suasmeninti Saulė ir Perkūnas: *Aiz kalniņa ezariņš, Aiz ezara ozoliņš. Saule kāra vainadziņu, Pērkons savu zobentiņu* ‘Už kalnelio ežerėlis, Už ežero ažuolėlis. Saulė užkabino vainikėlį, Perkūnas savo kardelį’ (BDS 33742-1).

Medis ar kitoks liaudies tikėjimuose, folklore mitologizuojamas augalas taip pat galėjo būti jungtimi su viršutine mitinio pasaulio sritimi ir jo dievais. Enėjas Silvijus Piccolominis, apžvelgdamas senuosius lietuvių tikėjimus (1477), yra aprašęs šventą ažuolą, kuris žmonių buvo laikomas „Dievų namais“ (*Domus Dei*) ir todėl nepaprastai gerbiamas bei saugomas (BRMŠ I: 592, 595). XV amžiuje, kai senasis tikėjimas tebebuvo gyvas žmonių sąmonėje, be šio *Domus Dei* buvo neįmanomas religinis gyvenimas. Kai vienuolis Jeronimas Prahieškis (*Jeronim Jan Silvanus Pražsky*) naikino pagoniško tikėjimo atributus, tarp jų ir šventuosius medžius, pas kunigaikštį Vytautą atvyko būrys moterų ir aimanavo, skundėsi dėl iškirto švento miškelio ir sunaikintos Dievų buveinės, kurioje jos „meldavusios dievą sulaikyti lietų arba saulę“; o „dabar nebežinančios, kur reikėsią ieškoti Dievo, iš kurio atimtas būstas“ (BRMŠ I: 592). Pasak Erazmo Stellos (jis galėjo remtis E. S. Piccolominiu), prūsai taip pat tikėjo, kad „stipriausiuose medžiuose, kaip antai įvairių rūšių ažuoluose, gyveną dievai (*deos inhabitare*). Iš jų, klausinėjant ko nors, pasigirstas atsakymas“ (BRMŠ II: 11, 22). Iš Dionysiaus Fabriciaus liudijimo taip pat galima spręsti apie ažuolo religinio tarpininkavimo funkciją. Apibūdindamas Livonijos gyventojų religiją ir papročius (1611–1620), jis teigia, jog iš kai kurių garbinamų

augalotų ažuolų ir kitų vešlių bei didelių medžių žmonės gaudavo dvasių (*Daemonum*) atsakymus (BRMŠ III: 572). Taigi visi trys pavyzdžiai patvirtina ažuolo kaip mediatoriaus, jungusio ano meto tikinčiuosius su dievais, galėjusiais valdyti „lietų arba saulę“, ir dvasiomis, religinę paskirtį (žr. ir BRMŠ II: 109).

Mitiniame pasaulėvaizdyje tarpininko tarp Dangaus ir Žemės vaidmenį atlieka plačiai žinomos pasakos nepaprastoji pupa (žirnis), – ja užkopiama į dangų (ATU 804A). Viena jos variante pasakojama, kaip diedas su bobute pasodino pupą pasuolėje. Šioji augo, augo ir praaugo suola, lubas, stogą ir priaugo ligi pat debesų, „lig pačiam dangui“. Seneliai lipo pupa, tik bobutė belipdama nukrito žemėn, o „diedas užlipė dungun, ir dabar anas dunguj yra“ (užr. Sabalunkų k., Salako vls., Zarasų aps., LTR 1484/11/). Kai kurie variantai dar aiškiau rodo, kad tas dangus yra būsimas „anas“ pasaulis. Diedukas, atėjęs danguje pas Dievą, sako: „– Dieve, ažauginai mums ankštį [žirni], tai mes lipam dangun pažiūrėt, kas bus pa mirties – ar gražu, ar ne“ (užr. Rimšės vls., Zarasų aps., LTR 2750/356/). Tiesa, yra nemaža variantų, kuriuose pasakojama, kad seneliai, pabuvę danguje, vėl grįžta į žemę. Įdomu ir tai, kad danguje stovintys Dievo rateliai yra ypatingi: kai kuriuose tekstuose sakoma, kad kai į juos įsėdusi bobutė važiuoja, tai tuomet griaudžia (kaip žinoma, yra tikėjimų, aiškinančių, kad griausmas kyla nuo ratų dardėjimo važiuojant danguje Perkūnui, pvz., LTR 739(2), 832(146), 2567(228): *Dabar, kai po dangų girdim griaudžiant, tai bobutė po dangų važiuoja, o žaibas – tai žybčiojimas iš jos ratelių* (užr. Vilkaviškio aps., LTR 1038/418/); *Ir dabar vasarą per dangų kai griaudžia, kai debesys užaina, tai ciej ratukai su bobu važiuoja ir dunda taranduoja* (užr. Merkinės apyl., Varėnos r., LTR 3924/229/)². Vadinasi, danguje esama Perkūnui būdingų, jam paprastai priklausančių meteorologinius reiškinius sukeliančių atributų.

Siužetas apie nepaprastą pupą, tarpininkę susisiekiant su dangumi, atsispindi ir latvių dainose:

Man bij viena balta pupa,

Nezināju, kur stādīt.

Stādu smilšu kalniņā

Pašā kalna galiņā.

Man užauga tāda pupa –

Līdz pašām debesīm.

Es uzkāpu debesīs

Pa pupiņas lapiņām.

BDS 34035-2

‘Aš turėjau vieną baltą pupą,

Nežinojau, kur sodinti.

Pasodinau smėlio kalnelyje

Pačioje kalno viršūnėlėje.

Man užaugo tokia pupa –

Lig pačio dangaus.

Aš užkopiau į dangų

Pupelės lapeliais.’

2 Remiamasi ir Dangirutės Giedraitytės parengta šios pasakos tekstu, saugomų archyvuose, publikacija (Giedraitytė 2006: 215–230).

*Bij man viena balta pupa,
Kur es viņu iestādīju?
Baltu smilšu kalniņā
Liela ceļa maliņā.
Tā izauga kupla gara
Da pašiem debešiem.
Es uzkāpu pie Dieviņa
Pa pupiņas zariņiem.
Tur atradu Dieva dēlu
Kumeliņu seglojot.
Labrītī, Dievs palīdz!
Kumeliņu seglojot.*

BDS 34036-1

‘Buvo viena balta pupa,
Kur aš ją pasodinau?
Baltame smilčių kalnelyje
Didelio kelio kraštelyje.
Tai užaugo kupli aukšta
Iki pačio dangaus.
Aš užkopiau pas Dievulį
Pupelės šakelėmis.
Ten atradau Dievo sūnų
Žirgelį balnojant.
Labas rytas, Dieve padėk
Žirgelį balnoti.’

Žinomas lietuvių kiek panašaus turinio tekstas, tačiau jo autentiškumu šiek tiek abejojama. Jį Liudvikas Rėza galėjo sukurti ar redaguoti remdamasis latvių tautosakos pavyzdžiais. Tik čia lipama į dangų rožės, pasodintos ant kalno ir išaugusios iki debesų, stiebu:

– Žemynėle žiedeklėle,
Kur sodinsiu rožių šakelę?
Ant aukšto kalnelio,
Prie jūrių, prie marelių.

– Žemynėle žiedeklėle,
Kur rasiu tėvą, močiutę
Aš prastumta vargdieniutė?
– Eik ant aukšto kalnelio
Prie jūrių, prie marelių.

Iš rožių kelmačio
Išaugo didis medatis –
Šakos iki debesėlių.
Užkopsiu ant debesėlių
Per tas rožių šakeles.

RD I 84

Tad dangus – erdvė su mitiniais, šviesulius ar atmosferos reiškinius įsmedenančiais personažais, transcendentinis lygmuo su Dievu ar pomirtine karalyste, kaip atspindi nagrinėti faktai, – žmogui vaizduotėje buvo pasiekiamas: per kalną, medį, ypač ąžuolą, pupą (žirni). Toliau bus kalbama ir apie ugnies mediacinę funkciją.

DANGUS – DAUSOS

Persikėlimas į mitinį dangų neretai įvyksta per ugnį. XVII amžiaus istoriko Mato Pretorijaus teigimu, „[s]eniesiems pagonims apskritai būdinga klaidatikystė, kad tikriausias kelias žmonėms patekti į dangų yra ugnis“ (PrPĮ III: 239, 241). Tikėjimas, kad degančios ugnies liepsna, tiksliau, į viršų rūkstantys dūmai, kyla į dangų, buvo aktualus mirusiųjų deginimo epochoje. Mat tuomet įsivaizduota, kad kremuojant kūnus dūmai, sklindantys į viršų, kartu nusineša ir sielą. Šiuo atveju ryškus pavyzdys būtų prancūzų didiko Chillebert'o de Lannoy kelionių po Lietuvą (1413–1414) aprašyme paliudytas kuršių tikėjimas, esą, degindami savo mirusiuosius, jie, sukūrę šilę arba miške laužą „iš grynų ąžuolinių malkų“, sprendavo, kas laukia sielos: „Jeigu dūmai kyla tiesiai į dangų, tiki, kad siela yra išgelbėta, jeigu rūksta į šalį, mano, kad siela pražudyta“ (BRMŠ I: 514). Matyt, įsivaizduota sielą įgyjant dūmų pavidalą, su jais susiliejančią ir pakylant į dangų ar tik nurūkstant pažemiu. Tai, kad iš ugnies sklindantys dūmai buvo siejami su mantikos ritualais, patvirtina M. Pretorijaus veikalas (XVII a. antroji pusė) teiginiai, kad žemaičiai ir nadruviai turėjo vaidilą Dūmonis (*Dumones*, vadintus ir *Szwakones*, t. y. Žvakonimis), nes jie stebėjo žvakių liepsnos dūmus ir iš tų ženklų regėdavo, koks likimas laukia pasiligojusio žmogaus – išgyvens jis ar mirs (BRMŠ III: 271). Tad liepsna ir iš jos kylantys dūmai buvo pranašingi, sielos pasirengimą kelionei ir net tos migracijos kryptį, galimą trajektoriją nusakantys ženklai.

Būdingas, panašus į aptartuosius, tikėjimas, kad nuo kūno atsiskyrusi velė pakyla ir keliauja į dangų, būtų iš 1249 m. Vokiečių ordino taikos sutarties su prūsais:

...ac erectis in celum luminibus exclamantes, mendaciter asserunt, se videre presentem defunctum per medium celi volantem en equo, armis fulgentibus decoratum, nisum in manu ferentem et cum comitatu mango in allud speculum procedentem (BRMŠ I: 239) „...pakėlę akis į dangų, šaukdami jie melagingai tvirtina matą čia pat esantį velionį, skriejantį ant žirgo per vidurį dangaus, pasipuošusį žvilgančiais ginklais, nešantį rankoje vanagą ir su dideliu būriu palydos einantį į kitą pasaulį“ (BRMŠ I: 241).

Dangaus viduriu skriejantis žirgas su velioniu ir vanagu jo rankoje interpretuotinas kaip sielų vedlys, psichopompas. Kaip pastebi Gintaras Beresnevičius, lietuvių pasakose yra ryški žirgo, paprastai balto, kaip mediatoriaus funkcija tarp skirtingų mitinio pasaulio sferų (Beresnevičius 1990: 126–129). Be to, šitoks arklio vaidmuo numanomas ir iš gausių archeologinių radinių baltų gyventoje teritorijoje – žmogaus palaidojimų kartu su žirgu: rytų Lietuvoje V–XII amžiaus pilkapiuose šalia žmogaus palaikų randama žirgų liekanų, o vidurio Lietuvoje to paties laikotarpio vyrų kapuose aptinkama žirgų galvų (VLE: 424; Beresnevičius 1990: 127–128).

Be arklio, sielų gabentoju, lydinčiu jas į viršutinę mitinio pasaulio sferą, laikomas ir velnias (ten pat: 117–125, 126–129). Mat velnias yra ne tik požemio die-

vaitis; jis gali reikštis ir ore, gali net skraidyti kaip viesulas, vėtra, vadinasi, reikštis ir atmosferiniu aspektu, pavyzdžiui: *Kad tavo velnias nuneštų į padanges!* (ten pat: 118–120); *Lai velniai neš į padebesius tokius melagius!* Šts (LKŽe: padebesys). Kaip teigia Norbertas Vėlius, pasiremdamas lietuvių tautosaka, esama tikėjimų, teigiančių, kad „vėjo sukuryje velnias lekia“; pavyzdžiui: *Kai eina viesulas, tai sako, velnias lekia* (Vėlius 1987: 69–72; LTR 1300/193/, žr. ir 444/587/, 549/216/, 600/19/). Matyt, velnias kaip vėjas, viesulas, sukuryje padangėse, padebesiuose nešiodavo ir tokį pat efemerišką pavidalą turinčias vėles.

Velnias į viršutinę mitinio pasaulio sritį, konkrečiai – į Mėnulį, nuneša burtininką Tvardauską. Sakmėje apie Mėnulyje atsiradusių dėmių kilmę Tvardauskas, legendinis lenkų tautosakos personažas, paplitęs ir lietuvių tradicijoje, po mirties atsiduria ne kur kitur, o Mėnulyje. Čionai jį atgabena velnias, atliekantis sielos vedlio funkciją: *Jis [Tvardauskas] turėjo visokių reikalus su velniais. Tai po mirties, sako, velniai jį nunešė ir pasodino ant mėnulio* LTR 4113(111); *Mėnulyje yra Tvardauskas. Kaip jį velnias nešė in peklų, tai jis ten užsikabino ir dabar karo* LTR 1160(80). Burtininkų ryšys su velniais neatsitiktinis. Paprastai jie pažadėdavę velniams sielą, todėl velnias mirusį burtininką imasi gabenti „anapus“ – šiuo atveju link Mėnulio, skendinčio tamsoje. Mėnulyje atsiduria ir pakaruokliai: *Judošius pasikoręs ant mėnesio* LTR 3867(198), žr. ir 3857(153). Mėnulio santykis su negatyviais žmonėmis aiškiai konstatuojamas ir šiame tikėjime: *Saulę Džievas sutvėrė dėl gerų žmonių, o Mėnulį – dėl blogų* LTR 1300(190). Vadinasi, Mėnulis yra su velniu turėjusių reikalų ar neteiktina mirtimi mirusių žmonių sielų telkimosi vieta. Šis dangaus kūnas yra tamsos viešpatijos viena iš buveinių, kurioje glaudžiasi su tamsiąja savo būties puse turėjusios sąsajų mirusių žmonių sielos. Tad pomirtinė žmogaus „kelionė“ gali sietis su Mėnuliu ir naktiniu dangumi.

Dangaus erdvės lygmeniu kaip būdinga pomirtinio pasaulio sfera laikomos padangės (*padangė* „dangaus platybės, aukštybės, oro erdvė“; LKŽe: padangė) ir padebesiai (*padebesys* „erdvė palei debesis, padangė“; LKŽe: padebesys) (ten pat: 118–120). Čia sklendo ir gebėjimu skristi pasižymintis velnias. Žodžių *padangė* ir *padebesys* daryba, prasmė, jų vartojimo kontekstas leistų manyti, kad abu žodžiai yra sinonimai ir reiškia žemutinį atmosferos sluoksnį – tai, kas yra po debesimis, t. y. žmogaus regimą dangaus skliautą. Apie šią dangaus sritį kaip „aną“ ir mitinių būtybių pasaulį galima numanyti iš kai kurių kalbos bei tautosakos duomenų³.

Danguje buvo tikima esant ir kitokią savo pobūdžiu, nei čia nagrinėtoji, pomirtinio pasaulio sferą – tam tikrą Griausmavaldžio dispozicijoje esančią dominiją. Tai – „Perkūno karalystė“. Ši sąvoka arba posakis „dangaus karalystė“ yra minimi

3 Perkūnas baldosi padangėse arba padebesiuose: *Žmonės įsivaizduoja, kad Perkūnas yra piktas vyras, kuris, rankose turėdamas botagą, važinėja po orą – padangėmis* LTR 828(1); *Įsivaizduoja jį važinėjantį padebesiais greitais ugniniais ratais su kūju rankoje* LTR 832(12).

maldelėse Mėnuliui kaip trokštamos, geidaujamos ir maldaujamos pomirtinio pasaulio vietos danguje: *Mėnuo, Mėnuo, Mėnutėli, dangaus šviesus dievaitėli, duok jam ratų, man sveikatų, duok jam pilnystį, o mum Perkūno karalystį* BILMM: 17, nr. 2; *Jaunas Mėnuo, jaunikaitis, anas sėdi, kai panaitis. Jam šviesybe, mum linksmybe. Jam pilnyste, mum dungaus karalyste. (Sako, girdėdavę senąsias moteris vietoj „dungaus karalyste“ minint „Perkūna karalyste“)* BILMM: 19, nr. 30. Matyt, dar XVII a. antrojoje pusėje žemaičių tikėta, kad danguje gali atsidurti perkūnijos nutrenktas žmogus. Kaip teigia M. Pretorijus, „[š]ita pagoniška klaidatikystė [kad per ugnį patenkama į dangų – N. L.] buvo ir tarp senovės prūsų, mat jie perkūno nutrenktuosius laikė žmonėmis, turėjusiais ypatingo bendrumo su dievais. Todėl krivis per perkūniją kalbėdavosi su savo dievais Pykuliu, Perkūnu ir Patrimpu. <...> krivio didžiausias troškimas buvo, kad dievas jį pasiimtų per perkūniją, o jeigu tokios garbės nesulaukdavo, tai jie [kriviai] patys ėjo pas dievus per ugnį“ (PrPĮ III: 239, 241). Istorikas apie žmogaus pomirtinį kelią į dangų perkūnijos metu sužinojo iš kunigo Andreaso Krause's, o kunigas – paklausinęs vieno seno žemaičio. Šis, tikėjęsis iškeliauti į „aną“ pasaulį perkūnijos metu, atsakęs:

Ich wollte gern der Welt loß sein, und wen mich Gott durch seinen Donner zu sich genommen hätte, würd ich ohne einige schmerzen aufgelöst seyn, und dort im Himmel meinem Gott dienen, und darauß hätte ich schliessen können, daß ich Gottes Kind wäre, weil Er mit seinem Kinde, dem Diawaite, mich zu sich nehme. 'Norėjau palikti šį pasaulį, ir jeigu Dievas būtų mane pasiėmęs pas save, būčiau ištirpęs be jokių skausmų ir ten danguje tarnavęs savo Dievui; iš to būčiau galėjęs spręsti, kad esu Dievo vaikas, nes Dievas mane ima pas save kartu su savo vaiku Dievaičiu' (PrPĮ III: 245).

Tikriausiai čia susiduriame jau su senojo tikėjimo ir krikščionybės sinkretizmo reiškiniu, nes Dievaitis (tai vienas Perkūno eponimų, žr. LTR 758(60, 61), 832(403), 1263(50); PrPĮ III: 239–238, 248–249) apibūdinamas kaip Dievo (neaišku kurio, bet gali būti ir krikščionių), pasiimančio į dangų, „vaikas“ (*Gottes Kind*) (PrPĮ III: 245).

Taigi, apibendrinant aptartus rašytinių šaltinių ir liaudies tikėjimų duomenis, galima susidaryti mirusiųjų sielų kelionių į dangų bendriausiąjį vaizdą. Įsivaizduota, kad vėlės, sudeginus kūnus, pakildavusios į oro erdves – padanges ar padebesius. Ten jos plaikstydavosi nešamos žirgo arba lydimos skrajojančio velnio. Kai kurios, priklausomai nuo to, ką būdavo užsitarnavusios, patekdavusios į Mėnulio plotmę ir čia pasilikdavusios. Tuo tarpu tos vėlės, kurios danguje atsidurdavo dėl lemtingojo perkūnijos trenksmo, keliaudavusios į ypatingąją, net krivių trokštamą Perkūno karalystę.

DANGAUS VARTAI

Komunikavimo su dangumi ir prieigų į anapusinį pasaulį danguje temas papildo latvių ir lietuvių tikėjimuose aptinkama *debess vārti*, *dangaus vartu* sąvokos. Tai – vartai į tą dangaus zoną, kuri turi ryšį su Dievu ir mirusiaisiais, t. y. su anapusbės sfera. Jų atsivėrimas įvyksta naktį ir siejamas su atmosferos reiškiniu – žaibo blyksniu: *Debessvārti atvērēties parasti naktī. It kā zibens pāršķēlot debesis pušu, un tad parādēties apžilbinoši gaiša gaisma. Pēc acumirkļa debessvārti atkal aizvēērties* ‘Dangaus vartai paprastai atsiveria naktį. Tarytum žaibas perskelia dangų per pusę, ir tada pasirodo akinamai ryški šviesa. Po akimirkos dangaus vartai vėl užsiveria’ (ŠmLTT 5626). Atsivėrus „dangaus vartams“, galima susisiekti su Dievu: *Kad atsataisa dabasu vuorti (umai naktī palik gaišs), vajag idūmuot, un paprasīt nu Dīva kuo gribi: cik īspēsi tymā laikā palyugt, vyss izapiļdīs* ‘Kai atsidaro dangaus vartai (ūmai naktį pasidaro šviesa), reikia sugalvoti ir paprašyti Dievo, ko nori: kiek pajėgsi tuo metu paprašyti, viskas išsipildys’ (ŠmLTT 5629). Arba sakoma, kad prie šių vartų stovi angelai, kurie pasitinka vėles ir įleidžia į dangų: *Pie debess vārtiem stāv eņģēli, kas dvēseles saņem un debesīs ielaiž* (ŠmLTT 5612). Lietuvių folklore į dangų dažniausiai įleidžia šv. Petras, būdinga krikščionybės figūra (žinomas kaip vienas iš apaštalų), įsiskverbusi ir į liaudies tikėjimus. Pasitaiko, kad jis vaizduojamas žaibuojantis (šv. Petras gali būti ir Perkūno transformacija, žr. Laurinkienė 1996: 48): *Kai žaibuoja, tai šv. Petras stovi prie dangaus vartų ir skelia į titnagą ugnelei uždegti* LTR 763(16b).

Lietuvių raudose minimi mirusiesiems skirti *vėlių varteliai*, tačiau nėra užuominos, kur jie yra – Žemėje ar Danguje: *O atkelkite vėlių vartelius, o atidarykite vėlių dureles, o pūmkite mano vyrelį, o pasodinkite į vėlių suoloelį, į lemtą pulkelį* JLD 1187; *Tu [tėveli] sulauki savo dukrelę, tu pasitinki su jaja; tu atkelki vėlių vartelius jai, pasodinki į vėlių suoloelį* JLD 1199, žr. ir 1194). Beje, reikėtų pažymėti, kad vartai, kaip sprendžiama iš kai kurių lietuvių pasakų, būna ne tik į dangaus, bet ir į požemio mirusiųjų pasaulį (LTR 368(289), 724(108); Beresnevičius 1990: 142).

Aišku, kad vartai yra universalus vaizdinys. Į „aną“ pasaulį patenkama ne bet kaip. Reikalinga pereinamoji grandis, arba, kitaip tariant, jungtis tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Šią jungties tarp šių pasaulių funkciją ir atlieka *dangaus vartai*.

Natūraliai kyla klausimas: ar *dangaus vartai* (latvių *debess vārti*) nėra krikščioniškosios religijos sąvoka, atspindinti tridalę – rojus-dangus, skaistyklą-žemę ir pragaras-požemis – struktūrą? Tačiau reikėtų turėti omenyje, kad vartų su dangaus kūnais realija būdinga ir folklorinei tradicijai. Apie tokius tarsi „Visai Kitos“ (*Ganz Andere*)⁴ realybės vartus dainuojama latvių ir lietuvių dainose. Pro juos atvažiuoja mitinės esybės su dangaus šviesuliais – Dievas, Mara ir Saulė – arba Saulė, Mėnuo ir sesuo:

4 *Ganz Andere* ‘Visai Kita’, Rudolfo Otto vartotas posakis, reiškia visai kitą kokybiniu, religijotyriiniu požiūriu plotmę, kuri paprastai siejama su *sacrum*, tai yra tuo, kas yra šventa (Otto 1963: 28–37).

Kas ta tāda diža sēta
 Aiz kalniņa lejiņā?
 Tai sētai treji vārti,
 Visi treji sudraboti.
 Par vienim Dievs iebrauca,
 Par otrim miļa Māra,
 Par trešiem Saule brauca
 Div' dzeltenī kumeliņi.

BDS 33807-0

'Kieno tas didis dvaras
 Už kalnelio pakalnėje?
 Tas dvaras turi trejus vartus,
 Visi trys sidabruoti.
 Per vienus Dievas įvažiuoja,
 Per kitus miela Mara,
 Per trečius važiuoja Saulė
 Dviem geltais žirgeliais.'

*Tėvelio dvare,
 Tėvelio dvare
 Treji varteliai.*

*Pro vienus vartus,
 Pro vienus vartus
 Saulutė teka,*

*Pro kitus vartus,
 Pro kitus vartus
 Mėnulis leidžias,*

*Pro trečius vartus,
 Pro trečius vartus
 Sesutę lydi.*

LTt I 237

Be to, lietuvių ir latvių tautosakoje minimi *saulės vartai*, į kuriuos galima pažvelgti kaip į *dangaus vartų* variantą. Apie *saulės vartus* kalbama vienoje Vilniaus krašo dainoje. Jie kaip tik atlieka sielų jungties su dangumi funkciją: *Ėjo dūšia raudodama, Savo daikto* [t. y. vietos – N. L.] *ieškodama. Priėj dūšia saulės vartus* (TD: 134, nr. 346a; žr. ir Razauskas 2012: 35). Latvių tikėjimuose minimas „saulės kelias“, kuriuo eina mirusiųjų sielos: *Saules celiņu svētīja, tādēļ, kad mirstot dvēsele iet projām, tad dvēseles ceļš tiekot svētīts* ‘Saulės kelelį laimina todėl, kad mirštant ir sielai išeinant, sielos kelias būna palaimintas / pašventintas’ (ŠmLTT 26325).

Tad mitiniai vartai lietuvių ir latvių tautosakoje gali būti žmogaus jungtimi su dangaus transcendentine sfera ir su dangaus kūnais. Šitaip – vaizdiniais – prisiliečiama prie žmogui nepasiekiamo lygmens, kuris aprėpia ir dangaus kūnus, paslapties. Pasak Udo Beckerio, vartai yra perėjimo iš vienos srities į kitą simbolis, pavyzdžiui,

perėjimo iš Šiapus į Anapus, iš profaniškosios srities į sakralinę. *Dangaus vartų* ar *Saulės durų* įvaizdis ženklina perėjimą į nežemišką, dievišką sritį (Becker 1995: 62). Mitiniai vartai yra universalus įvaizdis, paplitęs daugelyje tautų, žinomas ir archajinėms, ir vėlyvesnėms kultūroms bei religijoms. Dėl to ir vartų vaizdinys bei jo kontekstas senovės baltų ir krikščioniškoje tradicijose susipina, daryti skirtį tarp šių dviejų semantinių laukų gana sudėtinga.

DANGAUS SAKRALUMAS

Pakelti galvą, akis nukreipti į dangų ankstesnių laikų žmogui jo kasdieniame gyvenime buvo natūralu, įprasta ir net būtina: iš to, kas matoma virš savęs, buvo spėjamas oras, numatomi net metų laikų orai, o ir apskritai neretai tai buvo susiję su mantika – ateities pranašavimu (ČUS: 272–274; AED: 396–398). Su dangumi buvo derinami žemdirbystės tarpsniai, t. y. įvairių kultūrų sėjos, sodinimo ar derliaus dorojimo laikas. Zervyniškis pateikėjas Petras Zalanskas apie tai yra sakęs: „Seniau žmonės žiūrėjo į dangų, kada linai sėti. Žiūro, kad būtų dangus švarus, mėlynas. O ant to mėlynumo kad būtų debesukai pailgi kaip linų valaknas, kai ant žemės linai paklota, ištaisyta, tokie būna ženklai danguj“ (ČUS: 266); „O kai bulbes sodinam, žiūrom, kad diena būtų saulėta, dangus mėlynas, o debesėliai nedideli gumuliukai – kad bulbės gerai užderėtų“ (ČUS: 264–265). Ką kalbėti apie naktinį dangų – paslaptingi jo fenomenai (Mėnulis, jo fazės, žvaigždynai, meteoritai, jų judėjimas) įsivaizduoti esą paveikūs žmonijos ir jos apgyvento pasaulio atžvilgiu. Žvelgimas į dangų ir regėjimas jame vienokių ar kitokių ženklų buvo savo būties ar kokio nors ontologinio šuolio, galimo gyvenimo posūkio numatymas. Tad žmogaus būtis ir dangus buvo ir tebėra sujungti vienas su kitu ypatingomis sąsajomis.

Be viso to, kas kalbėta, dangus – ar tai būtų saulėtekis, ar saulėlydžio žara, ar žaibo apšviestos debesuotos padangės, ar tyli, žvaigždėta naktis – žadino ir jį stebinčio žmogaus religinės prigimties potyrius. Kaip teigia Mircea Eliade, „[p]aprasčiausio dangaus skliauto stebėjimo užtenka tam, kad žmogus patirtų religinį išgyvenimą“ (Eliade 1997: 82). Dangus, ankstesnių laikų religingo žmogaus akimis, buvo „Visai Kita“ nei žemiškoji pasaulio plotmė ir realybė. Jis atitinka R. Otto XX a. pirmojoje pusėje (1917) apibrėžtus būdinguosius šventojo objekto ir jo aprėptyje vykstančių šventųjų fenomenų bruožus (Otto 1963: 13–53). Šventybė yra neatsiejama nuo tokių religinių potyrių, kaip kad *majestas* – stulbinamos didybės ir begalybės, sykiu ir antgamtiškumo, galios, energijos. Taip pat ji yra *mysterium* – paslaptis, koreliuojanti su tuo, kas yra *das Numinose*⁵. Toks ir yra žmogaus nuo seno stebimas dangus –

5 R. Otto vartotas terminas *das Numinose* yra sudarytas lotynų kalbos žodžio *numen* 'dievytė, dievybė, dievas' pagrindu ir reiškia tai, kas 'transcendentiška, dieviška' (Otto 1963: 6–7).

bekraštis, neapbrėpiamas ir begalinis, taip pat ir turintis slėpiningos, nenuspėjamos didžios jėgos, kuri gali išsiveržti kaip griaunanti stichija ar pasireikšti kaip žavus stebuklas. Tad dangus turi to *sacrum*, to transcendencijos prado. Be to, derėtų pažymėti, kad religijotyryniniu požiūriu apibūdinama šventybė, pasak R. Otto, neretai (bet ne visada) yra lydima ne bet kokios mistikos, o *mysterium tremendum*, t. y. baugios, nerimastingos paslapties (ten pat: 28–29). Drauge tai gali būti *mysterium fascinans*, žavinčios, euforiją keliančios paslapties religinis jausmas. Šie parametrai žmogaus buvo įžvelgiami ir jaučiami esant danguje, be abejo, jų neįvardijant, bet intuityviai tai regint neapbrėpiamoje dangiškoje erdvėje ir suvokiant savo egzistenciją tame kosminiame fone.

Dangaus galia ir mistika žadino žmogaus religinius jausmus, o drauge – būtiną, *a priori* pagarbą, reiškiamą bendruomenės tradiciniais papročiais bei apeigomis, taip pat ištisa tabu sistema, nes juk į religinius jausmus gimdančius, adoracijos reikalaujančius objektus galima reaguoti tik atitinkama žmogaus laikysena, atitinkama elgsena. Todėl dangaus kūnų ir reiškinių atžvilgiu galiojo tam tikros elgesio normos. Tradicinėje visuomenėje buvo įprasta (tai atspindi tautosaka) kreipiantis į Saulę, jauną Mėnulį ar regint danguje švystelėjusį žaibą nukelti kepurę, taigi atlikti nusilenkimą ir palankumą gerbiamam objektui reiškiantį veiksma. Plačiai Lietuvoje paplitusioje rugiapjūtės dainoje baigiantis dienai tėvas, nukėlęs kepurę – tarytum atlikdamas šventąją apeigą, prašo saulės nusileisti: *Vaikščiojo tėvulis Pabarėmis Parugėmis. Prašinėjo saulelę Be kepurės Kepurėlės: – Nusileiski, saulele, Vakaruose, Anksčiuose, Ba jau mano dukrelė Tai pailso, Tai nuvargo, Geruosius rugelius Bepjaudama Bepjaudama...* (užr. Merkinės vls., LTt I 54; CD III: 377 54)⁶. Ši elgesio taisyklė galiojo ir Mėnulio atžvilgiu: „Kai pamato jauną mėnulį, tai, buvo, tėvas nusiima kepurę, persižegnoja ir sako: *Jaunas mėnulaicis, / Dangaus karalaici, / Apšvietei dangų ir žemį, / Apšviesk ir mano kūnų*“ (Vaitkevičius 1999: 190). Panašiai buvo elgiamasi ir griaudžiant perkūnijai: *Kada yra perkūnija, tai negalima su kepure troboje sėdėti, nes perkūnas tą žmogų gali nutrenkti. Kartą trys vyrai sėdėjo ant vieno suolo troboje ir vidurinis jų buvo su kepure, tai kaip trenkė perkūnas, tai tą kepuruiotą nutrenkė negyvai, o jo draugai liko sveiki* LTR 1627(114), plg. 1742(43); LMD I 1063(419); plg. su panašiais latvių tikėjimais: *Kad pērkona laikā redz zibeni, tad cilvēki nojam cepuri un pārmet krustu, jo citādi var nospert* ‘Kai perkūnijos metu pasirodo žaibas, žmonės nusiima kepurę ir persižegnoja, nes antraip gali nutrenkti’ (ŠmLTT 23155).

Lietuvoje drausta rodyti pirštu į Saulę, į perkūnijos metu švystelėjusį žaibą: *Į saulę negalima rodyti pirštu, nes Dievui akį išdursi* LTR 1300(46); *Į saulę negalima rodyti pirštu, nes jį suks parodžius netyčia, reikia jį įkąsti, tai neškadys* LTR 1315(187); *Kai žaibuoja, negalima rodyti pirštu tam, kuris nematė žaibuojant* LTR 763(37). Rody-

6 Tai daug variantų turintis dainos tipas (D 422). Lietuvių tautosakos rankraštyne yra 244 šios dainos užrašymai; plg. su cituotuoju variantus LTR 627(969), 3507(16), 3265(141).

mas pirštu į Mėnulį taip pat buvo netoleruojamas (LMD I 1063/1351/). Tad elgtis familiariai, t. y. rodyti pirštu į visuotinai adoruojamą objektą, buvo laikoma nepagarbos ženklu. Tie patys tabu galiojo ir Latvijoje: *Ja saulei vai mēnesim ar pirkstu rāda, tad pirksts nopūs* 'Jei į saulę ar mėnulį rodo pirštu, tai pirštas nupus' (ŠmLTT 26351, žr. dar 26352, 26353). Latvijoje užrašyta sakmė, kurioje pasakojama, kaip kartą vienas žmogus ėjo iš pirties ir parodė į Mėnulį pirštais. Mėnuo supyko ir ištraukė tą žmogų. Kadangi tuo metu du žmogaus pirštai buvo pakelti, tai jis ir liko su pakeltais pirštais Mėnulyje (LTT: 39). Įsitikinimas, kad į Mėnulį negalima rodyti pirštu, reiškiamas daugelyje latvių tikėjimų. Jei to draudimo nepaisoma, Mėnulis žmogų pasiima (ŠmLTT 20189, 20208). Saulė, Mėnuo, žaibas – šventieji visatos objektai ir su hierofanija, t. y. su šventybės proveržiu, susiję reiškiniai. Dėl to, matyt, jų atžvilgiu netoleruotas ir minėtas veiksmas.

IŠVADOS

Rekonstruojami baltų dangaus vaizdiniai išsaugojo kai kuriuos indoeuropiečių pautautėje gyvavusios pasaulėvokos elementus ir galėtų būti svarbus šaltinis ne tik baltų mitologijai, bet ir indoeuropiečių dvasinei kultūrai atkurti.

Pats lietuvių kalbos žodis *dangus* kildinamas nuo *dengti*. Taip ši realija vadinta ir prūsų – *dangus* (acc. *dangon*, *dengon*, *-an*). Tuo tarpu latviai dangų vadino *debess*. Taigi tik prūsai ir lietuviai dangų vadino ta pačia leksema, ir tai leidžia teigti, kad dangus įsivaizduotas kaip koks kosminis dangalas, dangtis tolimese aukštybėse, dengiantis žmones ir jų gyvenamąjį pasaulį ant žemės.

Baltų mitologijoje išliko dangaus kaip Dievo, kaip Dievo tėvo vaizdinys, kaip žmonių pasaulį gaubiančios šviesos ir jį veikiančios paslaptingos jėgos bei energijos samprata. Dangaus ir dievo ryšį patvirtina indoeuropiečių **t̥ieus(s)* 'dievas' etimologija. Šis žodis siejamas su šaknimi **t̥eǵ* – reiškusia 'šviesti, spindėti'. Nuo šios šaknies kildinami ir lietuvių *dievas*, latvių *dievs*, prūsų *deywis*.

Lietuvių ir latvių tautosakoje esama vaizdinių, kurie paliudytų kadaise įsivaizdavus dangų esant akmeninį arba jame esant akmenų. Tai atspindi tikėjimai apie vieną atmosferinių reiškinių – griaudėjimo etiologiją.

Indoeuropiečių mitinio pasaulėvaizdžio atspindžiu laikytina ir tai, kad neaprepiamo dangaus vaizdinio fone neretai įkūnijamos zoomorfinės realijos. Dangus, kalbant metaforiškai, tai laukas, ganyklos su avimis, t. y. žvaigždėmis, ir piemeniu – Mėnuliu, o debesis atstoja palši jaučiai arba juoda karvė. Sprendžiant iš kitų indoeuropiečių kilmės tautų tradicijų, dangaus kaip ganyklos su besiganančiais jame gyvuliais vaizdinys yra archajiškas.

Lietuvių dangaus vaizdinys, kaip rodo rašytiniai šaltiniai ir šnekamosios kalbos duomenys, yra nevienalytis. Jis gali turėti keletą hierarchiškai išdėstytų lygmenų,

kurių aukščiausias paprastai žymi palaimos, dangiškos ir apskritai su metafizika susijusios būsenos ar nelygstamos garbės viršūnę. Skiriamos trys, septynios, devynios mitinio dangaus plotmės.

Tarpininkų tarp Žemės ir Dangaus vaidmenį galėjo atlikti tokie mitinę prasmę turėję objektai kaip kad kalnas, medis (ar kitas besistiebiančias augalas), ugnis. Gyvūninėje sferoje ryškiausi tarpininkai tarp Žemės ir Dangaus – paukščiai, neretai įkūnijantys ir sielas, skrajojančias padangių erdvėje, taip pat kai kurie vabzdžiai, ypač – bitės, būdinga vėlių reinkarnacija.

Danguje, kaip sprendžiama iš senovės prūsų, lietuvių tikėjimų, buvo įsivaizduojama esant pomirtinę karalystę, į kurią migruodavo, dažniausiai per ugnį, nuo kūno atsiskyrusios vėlės. Anapusinio pasaulio sfera galėjo būti Mėnulio plotmė, kur paprastai atsidurdavo nedorų žmonių sielos. Trokštama, net krivių pageidaujama pomirtinė vieta danguje buvo siejama su griaustinio dievu Perkūnu ir vadinama „Perkūno karalyste“:

Į dangų vedė vadinamieji *dangaus vartai*, latvių – *debess vārti*. Šios sąvokos ir jų aiškinimai išliko liaudies tikėjimuose. Tai – vartai į tą dangaus zoną, kuri turi ryšį su Dievu ir mirusiais, t. y. su anapusių sfera. Jų atsivėrimas įvyksta naktį ir siejamas su atmosferos reiškiniu – žaibo blyksniu.

Dangus, jo šviesulių stebėjimas, jame vykstantys reiškiniai žadino jį stebinčio žmogaus religinės prigimties potyrius, o drauge – būtiną pagarbą, reiškiamą bendruomenės tradiciniais papročiais ir apeigomis. Gyvavo ištisa draudimų dangaus ir jo šviesulių atžvilgiu sistema, o tai irgi liudija šioje erdvėje išvelgus, joje nujautus sakralumo pradą.

ŠALTINIAI

- AED – *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė ir Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1986.
- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson, 3 vols, (*FF Communications*), No. 284–286, 2004.
- BDS – *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: latviu dainas, tautasdziesmas, dziesmas, prieiga per internetą: <http://www.dainuskapis.lv>.
- BILMM – Jonas Balys. „Liaudies magija ir medicina“, in: *Lietuvių tautosakos lobynas*, t. II, Bloomington, Ind., 1951.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos* – 1996, t. II: *XVI amžius* – 2001, t. III: *XVII amžius* – 2003, t. IV: *XVIII amžius* – 2005, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- BsFM – Jonas Basanavičius. „Fragmenta mithologiae: Perkūnas-velnias“, in: *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft*, Bd. II, Heidelberg: C. Winters Universitätsbuchhandlung, 1887.
- BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 7), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

- ČUS – *Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė ir Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1983.
- D – Darbo dainų skyrius Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių liaudies dainų kataloge.
- JLD – *Lietuviškos dainos*, t. I–III, užrašė Antanas Juška, naujas leidimas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.
- KlvK – *Lietuviškwų wardų klėtele su 15 000 vardų <...>*, surinko 1888–1894 m. ir išleido W. Kalwaitis, Tilžėje: Spausdinta Otto v. Mauderodės, 1910.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002, prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LTdz – *Latviešu tautasdziesmas*, sēj. III, izlasi kārtojuši: Alma Ancelāne... [et al.], Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1957.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTT – *Latviešu tautas teikas: izcelšanās teikas*: izlase, sastādītāja un ievada autore A. Ancelāne, Rīga: Zinātne, 1991.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. I: *Dainos*, medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- PNBA – *Pilna nora baltu avju*: latviešu tautas miklu izlase, sakārtojīs Kārlis Arājs, Rīga: Sprīdītis, 1994.
- PrPJ – Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, t. III, parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su V. Gerulaitiene, M. Čiurinsku, I. Tumavičiūte, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
- RD – Liudvikas Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, t. I, paruošė Juozas Jurginis ir Bronius Kmitas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- ŠmLTT – *Latviešu tautas ticējumi*, sēj. I–IV, sakrājīs un sakārtojīs prof. P. Šmits, Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kulturas fonda pabalstu, 1940–1941.
- TD – *Tautosakos darbai*: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, t. IV, 1938.
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- Ригведа – *Ригведа: мандалы*, т. I–IV, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, Москва: Наука, 1989.
- СД – *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, под. ред. Н. И. Толстого, т. I – 1995, т. II – 1999, т. III – 2004, т. IV – 2009, т. V – 2011, Москва: Международные отношения.

LITERATŪRA

- Balys Jonas 1948. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, d. II, Tübingen: Patria.
- Becker Udo 1995. *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga.
- Beresnevičius Gintaras 1990. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasauležiūroje*, Klaipėda: Gimtinė / Taura.
- Biezais Harold 1960. „Der steinerne Himmel“, in: *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis*, t. 4.
- Eliade Mircea 1997. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*, Vilnius: Mintis.
- Fraenkel Ernst 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. I–II, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Giedraitytė Dangirutė (par.) 2006. „Ir nuaugo pupa net dangun...“, *Tautosakos darbai*, t. XXXI, p. 215–230.
- Hesiodas 2002. *Teogonija*, iš senosios graikų k. vertė Audronė Kudulytė-Kairienė, Vilnius: Aidai.

- Laurinkienė Nijolė 1996. „Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose“, *Tautosakos darbai*, t. IV (XI).
- Otto Rudolf 1963. *Das Heilige*, München: Verlag C. H. Beck.
- Razauskas Dainius 2012. „Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: Saulė“, *Liaudies kultūra*, Nr. 3 (144), p. 16–41.
- Rimantienė Rimutė 1984. *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas.
- Šmitas Pēteris 2004. *Latvių mitoloģija*, iš latvių k. vertė Dainius Razauskas, Vilnius: Aidai.
- Vaitkevičius Vykintas (par.) 1999. „Jaunas mėnulis“, *Tautosakos darbai*, t. XI (XVIII), p. 188–194.
- Vaitkevičius Vykintas 2006. *Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija*, Vilnius: „Diemedžio“ leidykla.
- Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga.
- Брагинская Нина Владимировна 1982. „Небо“, in: *Мифы народов мира*, т. 2, Москва: Советская энциклопедия, p. 206–208.
- Гамкрелидзе Тамаз Валерианович, Иванов Вячеслав Всеволодович 1984. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, т. 1–2, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Елизаренкова Татьяна Яковлевна 1989. „Примечания“, in: *Ригведа: мандалы*, т. I–IV, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, Москва: Наука, 1989, p. 544–757.
- Толстая С. М. 2012. „Тучи“, in: *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, т. V, Москва: Международные отношения, p. 333–335.
- Толстой Никита Ильич 2003. *Очерки славянского язычества*, Москва: Индрик.

Sky in the Ancient Baltic Worldview

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

S u m m a r y

In the Baltic mythology and folklore, the sky covering the Earth and its bodies – the Sun, Moon, stars and their constellations are among the most prominent archaic images, comprising rather integral mythical celestial world. This article aims at reconstructing the model of the sky and highlighting at least the most outstanding features of this significant universal. The analysis comprises linguistic data preserving the relics of the ancient worldview, the written sources on the Baltic religion and mythology, and the rich and thriving Lithuanian and Latvian folklore tradition.

The Lithuanian word *dangus* ‘sky’ derives from the verb *dengti* ‘to cover’. The old Prussians used similar denomination: *dangus* (acc. *dangon, dengon, -an*). Latvians, however, use the word *debess* ‘sky’. This word in Lithuanian denotes the visible atmospheric phenomenon: *debesis* ‘cloud’. Therefore, only Prussians and Lithuanians had the same lexeme denoting sky, which allows assuming that it was imagined as a certain cosmic cover or lid, placed high above and covering the humans and their earthly living.

The article addresses the following subtopics: the etymology of the word *dangus* ‘sky’ and the notion of the sky; sky as God; the stony sky; the heavenly “pastures”; the levels of the sky; mediators between sky and Earth; sky as an afterworld; the gates of the sky; and the holiness of the sky.

The author concludes that the Baltic mythology has preserved the image of the sky as the God, the heavenly Father, and as the light enveloping the human world or a mysterious power and energy affecting it. People used to imagine the sky as a certain entirety, as a

transcendental boundless ephemerical space comprising the upper sphere of the mythical world. Observation of the sky and the movements of the celestial bodies used to inspire in the observing people feelings of religious kind, along with inevitable reverence manifested in the traditional social customs and rituals. There existed an entire system of taboos related to the sky and the celestial bodies, which also testifies to the sense of holiness attributed to this space.

The reconstructed Baltic images of the sky preserve certain elements of the ancient Indo-European worldview. They present an important source for reconstructing not only the Baltic, but also the Indo-European mentality.

Gauta 2016-12-09